

FoU-program för kulturmiljöområdet 2001-2005

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Inledning	2
<i>Kulturmiljön år 2020</i>	3
<i>Riksantikvarieämbetets sektorsforskningsansvar</i>	4
<i>FoU-områden och FoU-satsningarnas omfattning</i>	4
<i>FoU-arbetet</i>	5
Organisation	5
Strategier	6
Utbildnings och forskningsmiljöer	6
Tvär- och mångvetenskaplig och ämnesövergripande forskning	6
Nationell och internationell samverkan	7
Information och förankring	7
Omvärldsanalys	8
En breddad syn på kulturarvet	8
Samhällsutvecklingen	9
Miljöpolitiken	10
Storstadspolitiken	10
Skogspolitiken	10
Regional utveckling, tillväxt och sysselsättning	10
Transportpolitiken	10
Det kyrkliga kulturarvet	10
Forskningen	10
<i>Programområden</i>	11
1. Kulturarvet i samhället	11
Programområdets omfattning	11
Programområdets syfte	11
Behovsanalys	12
Samarbete	13
2. Kulturhistorisk kunskap	13
Programområdets omfattning	13
Programområdets syfte	13
Behovsanalys	13
Samarbete	14
3. Vård och konservering	14
Programområdets omfattning	14
Programområdets syfte	14
Behovsanalys	15
Samarbete	16
3. FoU-ansökan	16
Bilaga	17

Forsknings- och utvecklingsprogram för kulturmiljöområdet 2001-2005

Detta forsknings- och utvecklingsprogram (FoU) för kulturmiljöområdet anger motiven för den FoU som Riksantikvarieämbetet (RAÄ) stödjer. FoU-programmet omfattar en inledande text av policykaraktär, en kortfattad omvärldsanalys och tre programområden som vart och ett speglar centrala delar i kulturmiljösektorns verksamhet. Aktuella insatsområden anges i en särskild bilaga.

Inledning

Riksantikvarieämbetet är central förvaltningsmyndighet för frågor om kulturmiljön och kulturarvet och skall bl.a. ”leda och delta i arbetet med att bygga upp kunskapen om kulturmiljöer, kulturminnen och kulturföremål”(RAÄ:s instruktion).

Målet för kulturmiljösektorns kunskapsuppbyggnad är enligt regleringsbrevet för år 2000 ”att utveckla formerna och metoderna för kunskapsuppbyggnaden främst om de kulturvärden som berörs av förändringsprocesserna i samhället”. För att kunna bedriva forskning och utveckling som stöd för detta arbete har Riksantikvarieämbetet sedan budgetåret 1990/91 haft ett årligt sektorsforskningsanslag som de senaste åren uppgått till närmare 16 miljoner (utgiftsområde 17, anslag J1.4 Forskning- och utvecklingsinsatser inom kulturområdet).

Riksantikvarieämbetets FoU-arbete syftar till att bredda och stärka den vetenskapliga basen i kulturmiljöarbetet. Genom FoU kan kunskapsluckor minskas samt metodiska och teoretiska problem behandlas. FoU-arbetet bidrar därigenom till utvecklingen och förnyelsen av den antikvariska praktiken.

Viktiga utgångspunkter för FoU-programmet för kulturmiljöområdet år 2001-2005 är de nu aktuella förändringarna i samhället, pågående satsningar inom olika politikområden och nya mål för kulturmiljöområdet. I Kulturarvspropositionen 1998/1999:114 lyfts bl a kulturarvets immateriella och sociala dimensioner fram liksom vikten av att studera hur synen på kulturarvet förändrats över tid och rum. ”För Riksantikvarieämbetet, länsstyrelserna och länsmuseerna innebär det breddade perspektivet ökade krav på fördjupning, men också nya möjligheter att se och utveckla sambanden mellan det yttre kulturmiljöarbetet och den kulturhistoriska museiverksamheten i övrigt samt en strävan efter integration över tidigare sektorsgränser inom kulturområdet. Riksantikvarieämbetets uppdrag som central förvaltningsmyndighet för kulturmiljöfrågor kvarstår oförändrat men har i myndighetens instruktion kompletterats med ett ansvar för kulturarvet.” Kulturmiljöarbetet beskrivs som den verksamhet som bedrivs för att främja kulturmiljöns värden. Det innefattar såväl vård och levandegörande som nyttjande, dvs sådana aktiviteter som syftar till att kulturmiljövärdena tas tillvara och integreras i samhällsutvecklingen”. FoU-programmet har därför sin huvudinriktning

på kulturmiljöområdet men hanterar också kulturarvsfrågorna i ett vidare perspektiv.

Kulturmiljön år 2020

Ett forskningsprogram bör ta sin utgångspunkt i en vision – i detta fall kulturmiljön i samhället år 2020. Vilka är framtidens samhällsfrågor och vilken är kulturmiljöns framtida roll? Hur ser framtidens ”kulturmiljövård” ut? Vilka förutsättningar har den?

Forskning handlar om framtid – om vad vi tror om framtiden och om hur vi vill att framtiden ska vara. Den forskning som beställs idag tar ofta flera år att utföra. Därefter tar det ytterligare ett antal år innan resultaten blivit kända och accepterade. Sedan dröjer det ännu ett antal år innan de fått genomslag i den praktiska verksamheten och avsatt effekter i kulturmiljön. Vid beställning av forskning är det därför rimligt att pröva att ha siktet inställt på ett tjuogoårsperspektiv. En framtidsvision besannas inte av sig självt. Genom att bl.a. använda det FoU-anslag som Riksantikvarieämbetet förfogar över på rätt sätt kan vi försöka bidra till att den uppfylls. Visionens roll ska inte vara att styra utan att inspirera.

Det kan vara nyttigt att låta visionen föregås av en snabb tillbakablick. En sådan visar t.ex. att kulturarvet och kulturmiljön inte alltid tillmätts samma betydelse eller haft en tydlig roll i samhället. Moderniseringen av det svenska samhället och den radikala omvandlingen av den fysiska miljön, inte minst av städerna, som kulminerade under 1960- och 70-talen, följdes av ett förnyat och ökande intresse för bevarande av kulturmiljön. Detta intresse har efterhand kompletterats med större vikt lagd också vid bruket och berikandet av kulturmiljön. Trots att resurserna aldrig tycktes räcka för allt man ville göra måste det konstateras att kulturmiljöarbetet i landet sannolikt aldrig omsatt så mycket pengar som under 1990-talet. Inbrytningar i andra samhällssektorer har genomförts och det tvärssektoriella arbetssättet och ansvaret har fått ett starkt genomslag (vilket också kan ses som ett mått på det politiska intresset). Men historien påminner oss om att inget garanterar att framgångarna kan tas för givna.

I visionen har samhället av år 2020 rört sig från det tekniskt-naturvetenskapliga mot det mer humanistiskt-emotionella. Upplevelsen är viktig och konst och kultur centrala. De fysiska behoven är tillfredsställda och ersatta av självförverkligande. Människans behov av historia anses betydelsefullt. Kulturarv och kulturmiljö är viktiga källor för perspektiv på tillvaron, historisk förankring och upplevelser. Kulturmiljöarbetet har förskjutits mot bruket och berikandet från bevarandet. Detta dels för att bevarandet i sig blivit mer självklart, dels därför att bl.a. miljö- och resurshushållningshänsyn lett till att förändringstrycket minskat och förändrats till sin karaktär.

År 2020 är kulturmiljön en angelägenhet för alla. Människor frågar sig – vad kan jag göra för kulturarvet och vad kan det göra för mig? De är vana användare både av det materiella och det immateriella kulturarvet. De har ett aktivt och medvetet förhållningssätt till sin kulturmiljö. Det enskilda engagemanget hittar nya vägar men kan också kanaliseras till gemensamma insatser. Kulturarvets betydelse hör fortsatt samman med identitetsskapandet. Nu är det dock mer av en motkraft till den

slentrianmässiga kategoriseringen, och därmed anonymiseringen, av ”de andra”, de som tillhör en annan grupp. Kulturarvet ägs inte av några utan delas av alla. Kulturarvet används inte för att befästa den egna gruppen på bekostnad av andra. Kulturarvet ger mer än trygghet och identitet, det ger möjlighet att kritiskt reflektera och därigenom förstå och förändra.

Kulturarvsinstitutionerna har nya instrument för att bevara, bruka och berika. Metoderna för att fånga och analysera konsekvenserna av att kulturarv försvinner, dvs. något mer än hur vi dokumenterar och tar tillvara på bästa sätt, har utvecklats och har en given plats i beslutsprocessen. En ny grund för ökad förståelse och ett fördjupat samarbete med andra sektorer, inte minst den naturvetenskapliga, har lagts. Lagstiftningens roll i kulturmiljöarbetet har tonats ned till förmån för nya och direkta samarbetsformer med allmänhet, näringsliv och samhällsorgan av olika typer. Institutionerna har hittat vägar för att enklare och snabbare kunna förändras i takt med samhället. Kunskapen om kulturarvet och kulturmiljön är tillgänglig för alla genom ett konsekvent och genomtänkt användande av IT; man kan både få hjälp med och själv göra de sammanställningar och analyser som man har bruk av. Institutionerna tillhandahåller kunskaperna och ger redskapen för att sortera och använda dem men har inget absolut tolkningsföreträde.

Riksantikvarieämbetets sektorsforskningsansvar

Grunden för FoU-programmet är Riksantikvarieämbetets ansvar som sektorsforskningsmyndighet. Till skillnad från *forskarstyrd* forskning, svarar *beställarstyrd* forskning och utvecklingsarbete mot en analys av behovsläge och ansvar för den egna sektorn. Vi definierar sektorsforskning som den forskning som myndigheten beställer och prioriterar utifrån verksamhetens behov. FoU-resultaten skall ha tydlig tillämpbarhet och relevans för kulturmiljösektorn. Resultaten skall i första hand användas av länsstyrelserna, museerna och RAÄ, men också t.ex. organisationer och allmänhet kan ha direkt nytta av FoU-insatserna.

Sektorsforskningsansvaret ställer krav på ett bra system för projektansökningar och ett väl fungerande beredningsförfarande inför besluten. Det krävs även kompetens och arbetsorganisation inom myndigheten så att projekten löpande kan följas, stödjas och utvärderas, men också så att resultaten ska bli kända och använda.

Riksantikvarieämbetet har inrättat ett FoU-råd med sex etablerade forskare inom för kulturmiljövården betydelsefulla ämnesområden. I rådet ingår även en företrädare vardera för läns- och landsantikvarieföreningarna. Rådet biträder ämbetet i beredningen av FoU-ansökningar. Det fungerar också som ett forum för samråd om myndighetens långsiktiga forskningsmål. Det biträder myndigheten i dess strävan efter att identifiera och stödja lämpliga forskningsmiljöer.

I sektorsforskningsansvaret ligger också att utveckla samarbetet med forskningsmiljöer både i Sverige och i andra länder.

FoU-områden och FoU-satsningarnas omfattning

FoU-programmet fungerar som stöd för att strategiskt välja och beställa FoU. Det innehåller tre *programområden* som täcker in breda och långsiktigt angelägna forskningsområden. För vart och ett av programområdena finns ett antal

insatsområden som anger de frågor som RAÄ vill prioritera ett visst år. Som prioriterade frågor räknas all FoU som RAÄ avser att satsa på under året dvs såväl de projekt som pågår eller planeras i RAÄ:s egen regi som pågående externa projekt och behov av extern forskning.

I bilagan Insatsområden beskrivs vilka FoU-frågor och vilka behov av FoU-stöd som är aktuella inför ansökningsperioden. Ett insatsområde kan befinna sig i olika faser beroende på om: a) FoU pågått en tid och satsningarna håller på att trappas ned eller avslutas b) FoU pågår och utrymme för ytterligare satsningar finns men kan vara begränsat c) FoU är i ett uppbyggnadsskede. Behovet av att få in nya ansökningar till ett insatsområde kan därför variera mellan inget eller nästan inget behov och stort behov.

Beroende på hur många och hur stora satsningar som pågår varierar också storleken på den summa som är tillgänglig för nya ansökningar. Vilken summa som gäller för ett visst år anges alltid i ingressen till bilagan om insatsområden.

Olika typer av satsningar behövs i olika skeden av forskningsprocessen. Förutom gängse projekt ser RAÄ också behov av FoU-satsningar av forskningsförberedande karaktär såsom bidrag till projektprogram, seminarier eller forskningsöversikter.

Programområdena är:

1. Kulturarvet i samhället
2. Kulturhistorisk kunskap
3. Vård och konservering

Programområde 1 lyfter fram frågor av central betydelse för kulturmiljöarbetet såsom värdering, planering och kommunikation. Detta har inte funnits som eget område i RAÄ:s tidigare FoU-program. I område 2 ryms t ex kulturhistorisk forskning (inkl. frågor rörande digital hantering av kunskap) om landskapet, byggnader, bebyggelse, fornlämningar och föremål. Jämfört med RAÄ:s tidigare FoU-program har här utveckling av den digitala hanteringen av kulturarvet lyfts fram. Område 3 innehåller de antikvarisk-tekniska aspekterna på det fysiska kulturarvet.

För alla tre områden gäller att det är angeläget att behandla demokrati- och ekologiaspekter.

FoU-programmet revideras vart femte år. Insatsområdena revideras varje år i samband med den årliga verksamhetsplaneringen, och påverkas bl.a. av regeringens regleringsbrev till myndigheten.

FoU-arbetet

Organisation

Det FoU-arbete som RAÄ stödjer kan bedrivas både av externa forskningsinstitutioner och inom myndigheten. Under de senaste tre åren har i snitt 30 % av FoU-anslaget fördelats till externa forskningsinstitutioner och 70 % till projekt där projektansvaret legat inom RAÄ. Som regel har forskningsuppgifter utförts av externa forskare, medan myndigheten har ansvarat för projekt av

utvecklingskaraktär. Det externa deltagandet är dock avsevärt större än vad siffrorna visar då forskare för kortare eller längre tider anställts vid myndigheten för att leda eller delta i projekten inom myndigheten. De externa forskningsprojekt som stöds har ofta en koppling till interna utvecklingsprojekt eller särskilda satsningar inom linjeverksamheten.

RAÄ vill genom FoU-arbetet utveckla och intensifiera kontakterna mellan den antikvariska verksamheten och forskningen inom olika områden. Detta dels för att göra forskarna medvetna om vilka frågor som är aktuella och angelägna för kulturmiljöarbetet, dels för att låta forskningens perspektiv och resultat påverka den antikvariska praktiken. Interna såväl som externa projekt (först och främst de av större omfattning) bör därför ha brett sammansatta referensgrupper. Vidare kan, innan projekt sätts igång, förstudier göras som kan remitteras till berörda parter – planeringsbidrag kan utgå för detta. Anordnande och deltagande i konferenser och seminarier är andra insatser för att sprida resultat, men också för att få synpunkter innan ett projekt avslutats. Tillämpningsstudier i samarbete med länsstyrelser och museer i syfte att pröva t.ex. den metodik som utvecklats inom ett projekt fyller samma funktion.

Kulturmiljöområdet är till sin karaktär tvärssektoriellt. De medel som RAÄ förfogar över täcker enbart en del av forskningsbehovet. Därför krävs samarbete och samfinansiering med dels myndigheter som har ansvar för kulturmiljön inom sitt område, dels forskningsstiftelser och råd som främst stödjer grundforskning.

Strategier

Med sektorsforskningen strävar vi efter att utveckla följande aspekter.

Utbildnings och forskningsmiljöer

FoU- och utbildningsfrågorna är viktiga grundkomponenter i strategin för att möta och vara delaktig i olika samhällsförändringar. Det handlar bland annat om att stärka den vetenskapliga grunden för verksamheten, att ha framförhållning inom frågor som rör sektorn för att kunna bli bättre beställare av forskning och utveckling, och om att försäkra sig om att kompetensen inom myndigheten liksom sektorn i stort svarar mot verksamhetens behov. Satsningen på utbildnings- och forskningsmiljöer innebär att RAÄ är delaktig och stödjande i uppbyggnaden eller förstärkandet av utbildnings- och forskningsmiljöer av särskild vikt för sektorn. Allt som allt syftar strategin till att ha möjlighet att påverka innehåll i utbildning och forskningsverksamhet samt att, oftast i ett inledningsskede, ge stöd till satsningar på ny FoU för sektorn. En viktig avvägning är emellertid att inte göra dessa utbildnings- och forskningsmiljöer beroende av stöd från RAÄ för sin fortlevnad.

Tvär- och mångvetenskaplig och ämnesövergripande forskning

Kulturmiljösektorns verksamhet bygger i hög grad på ett samspel – en växelverkan – mellan det folkliga engagemanget för kulturarvet och den akademiska forskningen. För att området skall vara vitalt och kunna utvecklas, behövs en forskning som strävar efter nya aspekter och vinklingar på de kulturhistoriska förloppen och som kan ge nya insikter om hur samhället har fungerat under olika tider. Då underhålls också ett brett intresse för kulturhistorien. Det finns ett stort behov av tvär- och mångvetenskaplig och interdisciplinär forskning. Bevarande och vård av kulturarvet kräver att praktiska och teoretiska, tekniska/naturvetenskapliga och humanistiska

kompetenser kombineras. Vi lägger därför särskild vikt vid kontakten med ämnesövergripande forskningsmiljöer.

Nationell och internationell samverkan

RAÄ vill utveckla samverkan med andra sektorer och forskningsråd främst nationellt men även internationellt.

En viktig del i förståelsen av kulturarvet är insikten att det växer fram i samspel med kulturer och strömningar från andra områden. Delar av det kulturarv som är relevant för förståelsen av den svenska historien befinner sig utanför landets gränser. Inom Sverige finns ett tydligt inflytande från andra geografiska områden vars materiella och immateriella kultur kommit att ingå i dagens svenska identitet. Detta är en ständigt pågående process, idag genom invandring och fortgående globalisering. Det är därför naturligt att det rumsliga perspektivet breddas.

För att bedriva forskning av hög kvalitet är det nödvändigt att ha god kunskap om det internationella forskningsläget inom respektive fält. Utbyte av kunskaper och kontakter mellan forskare i olika länder gynnar kvalitén och stärker forskningens relevans.

Riksantikvarieämbetet arbetar aktivt med att vidareutveckla samarbetet med länder i framför allt Östersjöområdet, Norden och EU. I den rapport som undertecknades av Östersjöregionens kulturministrar 1999 nämns angelägna samarbetsområden såsom kulturell identitet, kultur som utvecklingsfaktor, dokumentation, informationssystem, byggnadsvård och skydd av lämningar under vatten.

EU:s femte ramprogram för stöd till FoU innehåller bland annat delprogrammet *Morgondagens stad och kulturarvet*. Målet är att stödja en hållbar ekonomisk utveckling i städerna, skapa bättre förvaltning av tätorter, rationellt resursutnyttjande samt skydd, bevarande och reovering av det europeiska kulturarvet. Det tematiska programmet Informationssamhället innehåller nyckelåtgärden *Multimediamnehåll och verktyg*. Bland annat vill man fokusera på digitalt arv och kulturellt innehåll (gäller tillgång till och förvaltning av det kulturella arvet inom bl. a. bibliotek, museer och arkiv). Det angeläget att delta i femte ramprogrammet och i förberedelserna för det sjätte ramprogrammet samt i själva programmet som skall börja i januari 2003.

Samarbete innebär dessutom att söka kontakt med andra forskningsfinansiärer och intressera dem för konkreta samfinansieringsprojekt. Sådana finns redan men det kan bli fler. Det handlar inte bara om att hitta finansiering, utan att genom att göra t.ex. andra forskningsfinansierande myndigheter till "delägare" i forskning och utveckling rörande kulturarv och kulturmiljö införa och förankra kulturarvssektorns frågor i andra samhällssektorer.

Information och förankring

Information om pågående FoU och FoU-resultat är en viktig del av FoU-verksamheten. RAÄ har en policy för forskningsinformationen som innebär att ta till vara alla de fördelar som en god forskningsinformation kan bära med sig – ökade kontakter med forskarsamhället, spridning av resultat till användarna, ökad öppenhet och legitimitet för verksamheten samt möjligheter att möta medborgarnas intresse. Det handlar både om att informera den egna myndigheten och

regionorganisationen, men också att nå ut till forskarsamhället, media, och allmänhet. De forskningsprojekt RAÄ finansierar presenteras på myndighetens hemsida, och registreras samtidigt i Högskoleverkets databas för aktuell svensk forskning, SAFARI.

Förankring av forskningen och dess resultat kräver dock mer än information. För RAÄ gäller det att utveckla samarbetet med länsorganisationen för att forskningens resultat ska vara relevanta och införlivas i arbetet. Ett sätt är att genom tillämpningsstudier tillsammans med länsorganisationen pröva resultat och metoder och därigenom också göra fler delaktiga i och ansvariga för arbetet med FoU. FoU-ansökningarna från länen har haft svårt att hävda sig i jämförelse med ansökningarna från forskare eftersom de dels tenderar att vara giltiga enbart för den egna regionen, dels av naturliga skäl inte förmår ligga främst i forskningsfronten. RAÄ ska därför verka för att förbättra och öka kontakterna mellan länsorganisationen och forskningsvärlden för att få fram bättre och än mer relevanta studier, som helst ska bedrivas i samarbete med forskare.

Den vision vi skisserat förutsätter också en satsning på information och förankring i ett vidare perspektiv, att sektorn rent allmänt utvecklar området information/kommunikation där tillgängliggörandet av kulturarvet och kunskap om kulturarvet via IT-mediet också spelar en viktig roll. För dessa frågor avser RAÄ dels att undersöka möjligheterna att få del av resurser från annat håll, dels att utveckla samarbetet med andra myndigheter och sektorer med särskild kompetens inom detta område.

Omvärldsanalys

En breddad syn på kulturarvet

Så länge vi haft en statlig kulturmiljöorganisation har det förts diskussioner om vad som ska betraktas som kulturarv och varför. Under det senaste decenniet har också framför allt den humanistiska forskningen börjat inrikta sig mot kulturarvsfrågor. En följd av detta är att begreppet kulturarv problematiserats och diskuterats i större utsträckning. För att Riksantikvarieämbetet ska kunna utveckla sin roll som central förvaltningsmyndighet för kulturarv och kulturmiljö, förbättra dialogen och samarbetet med forskarvärlden, vara lyhörd för förändringstendenser i samhället m.m., är det viktigt att verksamheten baseras på begrepp som har en relevant innebörd och operativa egenskaper. Traditionellt sett har RAÄ haft huvudansvar för kulturmiljöområdet avseende de aspekter som beskrivs i den vänstra spalten nedan:

Det materiella kulturarvet – Det immateriella kulturarvet
 Det unika och symbolbärande – Det vardagliga och ofta förekommande
 Det institutionaliserade – Det icke-institutionaliserade

Det vidgade ansvaret som bl a innebär att öka samarbetet inom kulturarvssektorn medför att RAÄ också i det framtida kulturmiljöarbetet behöver integrera frågor som rör kulturarvet som helhet.

Kulturarvsbegreppet innefattar även det som rör det immateriella kulturarvet samt vardagskulturen och vardagsmiljön. Exempel på det immateriella kulturarvet är ortnamn, traditioner och levnadsskick, sociala värderingar samt historiskt

dokumenterade händelser. Bruket och tolkningen av historien kan ske på olika sätt och med olika motiv. Historien kan stärka människors identitet och förmåga att sätta in sig själva, sitt samhälle och miljö i ett meningsbärande sammanhang. Det möjliggör ett öppet och reflekterande förhållningssätt. Men historien kan också missbrukas i propagandistiska syften, för att manipulera och vilseleda människor. Kulturarvet, och kanske då speciellt det fysiska kulturarvet, har tydliga pedagogiska och retoriska egenskaper, i och med att det är konkret och ges symbolvärden. Ett mål med kulturmiljöarbetet är att alla ska känna delaktighet och ansvar för kulturarvet. Att verka för en vidgad syn på kulturarvet är viktigt för att sektorn ska kunna vara drivande i den idémässiga förnyelsen av kulturarvsfrågor.

Samhällsutvecklingen

Vi lever nu i det som, bland många andra beteckningar, kallas ett postindustriellt samhälle. I detta samhälle har många gamla strukturer brutits upp, samtidigt som nya har skapats. Globaliseringen har satt avtryck i så gott som alla samhällssektorer; i arbetslivet, ekonomin, kulturen, kommunikationen, m.m. Eftersom människor är rörligare än tidigare, är frågor om möjlighet till historisk förankring och kulturell identitet aktuella. Kulturarvets betydelse för ekonomisk tillväxt, för lokal, regional och nationell identitet, för känslan av delaktighet och samhörighet i samhället, har kommit upp som en viktig fråga på den politiska dagordningen.

Av övergripande förändringar i samhället som direkt eller indirekt har konsekvenser för RAA:s FoU kan kortfattat nämnas några. Våra moderna kulturmiljöer, i synnerhet industrisamhällets och efterkrigstiden kulturarv, ställer nya krav på kulturhistorisk värdering, på hanteringen av modernt material, och på vidgade estetiska överväganden. Övergången till informationssamhället innebär nya möjligheter att digitalisera och tillgängliggöra kulturhistoriskt relevant material, som sedan öppnar vägar för nya forskningsinitiativ. Miljöfrågornas fortsatta aktualitet innebär ett möte mellan naturvetenskap och humaniora, särskilt som det kommer till uttryck i begreppet livsmiljö, som alltså inbegriper både kulturmiljö och naturmiljö. Kulturarvets betydelse i en demokratisk samhällsutveckling, där hänsyn tas till brukarnas heterogena karaktär vad gäller till exempel kön, klass och etnicitet, ställer också nya krav på kulturhistorisk värdering och förmedling.

I propositionen Kulturarv- kulturmiljöer och kulturföremål från maj 1999, har regeringen föreslagit följande fyra nya mål för kulturmiljöarbetet:

Ett försvarat och bevarat kulturarv

Ett hållbart samhälle med goda och stimulerande miljöer och med kulturmiljöarbetet som en drivande kraft i omställningen

Allas förståelse, delaktighet och ansvarstagande för den egna kulturmiljön

Nationell och internationell solidaritet och respekt inför olika gruppers kulturarv

De nya målen innehåller betoning på två särskilda aspekter; allas delaktighet i kulturarvsfrågorna och kulturmiljöarbetets viktiga roll i omställningen till ett ekologiskt hållbart samhälle. Dessa två aspekter är därför tydliga i FoU-programmets prioriteringar.

Kulturmiljöarbetets förutsättningar påverkas ständigt av vad som händer i andra politikområden, särskilt om förändringstakten där är snabb. Förutom kulturpolitiken inverkar förändringar inom de flesta samhällsområden på FoU-programmets utformning. Exempel på sådana områden är miljö, transport, arkitektur, jord- och skogsbruk, region- och storstadsfrågor. Självklart är också förändringar på den internationella arenan av stor betydelse.

Miljöpolitiken

De statliga miljömålen innefattar både natur- och kulturmiljöer. För att kunna få till stånd ett hållbart samhälle och en effektiv resurshållning krävs att kulturmiljösektorn kan hävda sina långsiktiga intressen i samhällsplaneringen, i nära samarbete med naturvårdssektorn. Miljömålen aktualiserar också arbetet med att bevara de kulturmiljöer och kulturarv som skogen och skogsbruket omfattar.

Storstadspolitiken

Storstadens kulturmiljöer och kulturvärden har uppmärksammats som ett område där förändringstakten är hög och därför krävs bättre kunskapsuppbyggnad. Förändringstakten ställer nya krav på underhåll, estetisk värdering och kulturhistorisk tolkning, men också på förankring hos medborgarna och kommunikation med dessa. Det innebär också en tidsmässig förskjutning mot det moderna eller samtida kulturarvet.

Skogspolitiken

Den svenska skogen innehåller ett rikt kulturarv, som börjat uppmärksammas först under de senaste åren. För att kunna bevara skogens kulturarv krävs samverkan med natur- och skogsvårdande institutioner.

Regional utveckling, tillväxt och sysselsättning

En rik livsmiljö vari kulturen utgör en del, har stor betydelse för en regions möjlighet att utvecklas. Kulturarvet är en av de faktorer som gör att en region är attraktiv för näringslivet att verka i och för människor att bosätta sig i.

Transportpolitiken

Den storskaliga infrastrukturen innebär ofta stora påfrestningar på landskapets kultur- och naturvärden. Därför är det viktigt att satsningar på stora transportanläggningar planeras och utförs med hänsyn till regionala och lokala kultur- och naturmiljöer. Regeringen har angett mål för transportpolitiken som säger att samspelet med kulturmiljön är prioriterad.

Det kyrkliga kulturarvet

Från och med den första januari år 2000 har förhållandet mellan kyrka och stat förändrats. I och med detta är Svenska kyrkan ansvarig för den största sammanhållna delen av vårt kulturarv. För att förvaltningen av detta kulturarv ska lösas så bra som möjligt har regeringen föreslagit en nära samverkan mellan de antikvariska myndigheterna och Svenska kyrkan.

Forskningen

Den vetenskapliga forskningens intresseområden och tolkningsmodeller förändras över tid. Dessa förändringar påverkar alla led i forskningsprocessen. Så förändras t. ex. vad som överhuvudtaget anses vara relevant "data". Med de ökade insikterna

om kunskapens beroende av de ramar inom vilken den tagits fram har vetenskapen blivit mer prestigelös och samtidigt mer komplex.

En av de viktigaste förändringarna under senare år är att den historiskt inriktade forskningen blivit medveten om vilken genomgripande betydelse den egna samtiden har för forskningen. Detta innebär att man inte endast rekonstruerar det förflutna, i väsentliga stycken konstruerar man det. För att kunna förstå samspelet mellan det förflutna och den egna samtiden krävs att den historiskt inriktade forskningen även skaffar sig kunskap om vad som kännetecknar samtiden och dess historieintresse.

Ett närliggande forskningsfält av stort intresse är kulturmiljövårdens egen idé- och forskningshistoria. Denna är beroende av såväl samhällsutvecklingen i stort som den vetenskapliga forskningen inom skilda ämnesdiscipliner.

De traditionella gränserna mellan de akademiska ämnesdisciplinerna är under upplösning. Ämnena definierades ursprungligen utifrån vilken typ av källmaterial som studeras. Av de senaste decenniernas teori- och tolkningsdebatt framgår att skilda ämnen i hög grad förenas av gemensamma begrepp och tolkningsmodeller. Om källmaterialen tycks separera olika ämnen förenas de således i teorin.

För att nå fördjupad kunskap om de många olika sammanhang inom vilka kulturarvet brukas och tillskrivs innebörd krävs ett mångvetenskapligt angreppssätt. Ofta torde det vara just i skärningen mellan skilda ämnesdiscipliner och forskningstraditioner som innovativ kunskap uppstår.

Programområden

1. Kulturarvet i samhället

Programområdets omfattning

Programområdet omfattarkulturmiljövårdens arbetssätt och arbetsredskap för att bevara, bruka och berika kulturmiljön. Med tiden har både arbetssätt och redskap förändrats och nya har kommit till. Nämnas kan lagstiftning och planering, miljömålsarbete, kulturmiljön som utvecklingsfaktor och dialogen med medborgarna samt användningen av IT. Samspelet mellan kulturmiljösektorns motiv, redskap och behov samt allmänhetens syn på och behov av kulturmiljö måste analyseras och utvecklas. Till grund för kulturmiljöarbetet ligger föreställningar om historien, samhället, människan och naturen. Allt arbete rörande kulturarvet utgår ytterst från värderingar, som avgör vad som bör bevaras och göras tillgängligt. Detta genomgående tema bör integreras i forskning kring arbetssätt och arbetsredskap, men även behandlas som ett eget tema.

Programområdets syfte

Syftet är att kulturmiljösektorns arbetssätt och arbetsredskap ska förändras kontinuerligt och i takt med samhället dels genom att de utvärderas, dels genom att nya möjligheter och alternativ tas fram. Kulturarvet och kulturmiljön ska vara en resurs i samhället. Användningen av kulturarvet bl.a. som planerings- och utvecklingsfaktor bör därför utvecklas t.ex. genom kulturarvsfrågornas integrering i tidiga skeden av planeringsprocessen, i analyser av regional utveckling och i utveckling av samarbetet med andra sektorer.

Syftet är dessutom att bygga upp en grundläggande kunskap om de värderingsperspektiv som ligger till grund för kulturmiljösektorns verksamhet genom att granska dessa perspektiv kritiskt och jämföra dem med andra möjliga värderingsgrunder. Avsikten är att härigenom skapa förutsättningar för att i dialog med medborgarna på bästa sätt bevara och bruka kulturarvet.

Behovsanalys

För stora delar av programområdet finns inte någon tidigare forskning eller så rör det sig om enstaka forskningsinsatser utförda vid en rad olika forskningsmiljöer.

Insatser rörande de grundläggande värderingsperspektiven förutsätter att skilda kunskaps- och värderingsperspektiv kombineras med en fördjupad kunskap om kulturmiljösektorns särskilda uppdrag och verksamhet. För att förstå hur samspelet mellan vetenskaplig forskning, antikvarisk verksamhet och samhällsutvecklingen i stort fungerar är det nödvändigt att anlägga ett historiskt perspektiv. I den akademiska forskningen faller detta kunskapsfält mellan en rad olika ämnesdiscipliner varför kunskapsläget är bristfälligt, trots goda punktinsatser.

Det finns ingen etablerad tradition inom kulturmiljösektorn att synliggöra den värderingsgrund som verksamheten utgår från. Medborgarna har emellertid rätt att förvänta sig explicit formulerade motiveringar till de prioriteringar som kulturmiljövården i skilda sammanhang tvingas göra. Sådana motiveringar förutsätter kunskap om de idémässiga grunderna för bevarande och värdering.

Kulturmiljösektorn har ett ansvar för att kulturvården såväl bevaras för framtiden som brukas som en resurs i den egna samtiden. Intresset för kulturarvsfrågor ställer nya och ökade krav på ett samspel med samhället. Vi behöver veta mer om vilken roll kulturarvet spelar för lokal, regional och nationell identitet och i vad mån befolkningsrörligheten och informationsteknologin leder till att den fysiska miljön förlorar eller reducerar sin roll som identitetsmässig referenspunkt.

Dagens inriktning på miljöfrågor ställer ökade krav på utveckling av förhållandet och arbetsformerna mellan kulturmiljö- och naturvårdssektorerna, t.ex. genom att undersöka begreppen kultur- och naturmiljö. Även relationerna till andra sektorer eller samhällsområden måste utvecklas. Den grundläggande frågan är hur man kan kombinera markutnyttjande och bebyggelseomvandling, vid t.ex. infrastruktursatsningar, skogs- och jordbruk, förnyelse/förtätning av bebyggelse m.m., med bevarande av kulturmiljö. Adekvata instrument och parametrar för att ”mäta” kulturarvets betydelse för t.ex. regional utveckling behöver tas fram för att få mer mångfacetterade kriterier till grund för samhällsekonomiska analyser. Att kulturarvet är en viktig del av vår livsmiljö har genom arbetet med de femton nationella miljö kvalitetsmålen införlivats som en del av miljöpolitiken. För att kulturarvet skall bli en drivande del i miljöarbetet fordras dock metodutveckling. Vi saknar idag konsekvensbeskrivningar som jämför kulturmiljövården med utvärderingskriterier för andra miljömål som utgår från kvantifierbara mätmetoder. Kulturmiljösektorns roll som tidig aktör i samhällsplaneringen behöver stärkas genom metodutveckling kring beskrivningar av och argumentation för kulturhistoriska värden.

Dialogen med medborgarna är av central betydelse för kulturmiljöarbetet. Samtalet mellan medborgare och kulturmiljövårdare är en viktig förutsättning för att medborgarna själva ska kunna bruka, bevara och berika kulturmiljön och för att kulturmiljösektorn ska vara lyhörd inför medborgarnas behov och önskemål. Kulturmiljösektorn har ett ansvar för allas förståelse, delaktighet och ansvarstagande för kulturarvet och för den egna kulturmiljön. Detta kan gälla allt ifrån hur man ska arbeta med skyltar i landskapet till utveckling av interaktiva informations- och kommunikationsmetoder i digitala medier till analyser av olika gruppers sätt att se på och använda kulturarvet. I detta sammanhang bör särskilt uppmärksammas behovet av att ur ett demokratiskt perspektiv göra kunskap om kulturarvet tillgänglig för alla. Vidare bör uppmärksammas hur kulturmiljövårdens verksamhet fungerar ur ett demokratiskt perspektiv. Sammantaget finns ett behov av att på olika sätt utveckla det forskningsfält som kan kallas ”kulturarvsvetenskap”.

Samarbete

Samhällsplaneringsfrågorna liksom dialogen mellan sektorn och medborgarna involverar många olika parter. Programområdet vetter därför mot samtliga aktörer inom kulturmiljösektorn.

2. Kulturhistorisk kunskap

Programområdets omfattning

Kunskap om kulturarvet är grunden för de bedömningar och värderingar som görs när kulturarvet ska brukas och bevaras. Denna kunskap är en förutsättning för såväl kulturarvsinstitutionernas arbete som för medborgarnas intresse och delaktighet.

Programområdet omfattar såväl det materiella som det immateriella kulturarvet. Det inrymmer även utveckling av metoder för att analysera, tolka, klassificera och dokumentera kulturarvet.

Programområdets syfte

Syftet är att utveckla och utöka den grundläggande och långsiktiga kunskapen om kulturarvet genom att uppmuntra och beställa forskning och utveckling om hittills försummade delar av och aspekter på vårt kulturarv.

Behovsanalys

Det finns en omfattande kunskap om de lämningar och företeelser som av tradition faller inom kulturmiljövårdens ansvarsområde. I många fall motiverar emellertid tillkomsten av nya tolkningsperspektiv en fortsatt forskning. För att nå kunskap om de sammanhang som gör kulturhistoriska lämningar och företeelser meningsfulla är det ofta nödvändigt att låta skilda ämnesdiscipliner samverka inom en mångvetenskaplig ram.

Med tiden har kulturmiljövårdens ansvarsområde vidgats och numera inkluderas även t.ex. tämligen sentida företeelser. Av detta följer behov av ny kunskap. Befintlig kunskap kan också behöva bearbetas och kompletteras för att bli tillämpbar för nutida behov. Kunskapen om kvaliteter och brister i underlaget måste hållas aktuell. Det finns också ett behov av att kunna kombinera befintlig kunskap i

analyser av nutidens bebyggelse och landskap. Dessa analyser kan också behöva fördjupas med kunskap som museer och arkiv ansvarar för, en kunskap som då måste utvecklas och anpassas för att bli användbar i ett nytt sammanhang.

I vissa fall finns det redan kunskap inom ett visst forskningsfält, men den är antingen obekant för kulturmiljösektorn eller så är dess konsekvenser för kulturmiljöarbetet outredda. Det är därför viktigt att dels skapa en överblick över befintlig kunskap inom skilda forskningsfält, dels att söka metoder att integrera denna kunskap i kulturmiljövårdens praktik. Detta är i sig centrala forskningsuppdrag.

Ibland genererar det praktiska kulturmiljöarbetet nya kunskapsbehov som inte fullt ut täcks av befintlig forskning. Ett sådant rör t.ex. hur man på bästa sätt och inom uppdragets ramar utnyttjar kunskapspotentialen i de källmaterial som framkommer vid uppdragsarkeologiska undersökningar.

Metoder för att dokumentera och registrera behöver kontinuerligt utvecklas och förnyas. Dessa metoder ska utgå från nödvändigheten av att kunskapen på olika sätt ska kunna nyttiggöras i det praktiska kulturmiljöarbetet. Metoder för att sammanställa, bearbeta, analysera och presentera insamlad information och kunskap behöver också utvecklas och utvärderas.

Informationstekniken ger nya möjligheter att bevara och samtidigt tillgängliggöra den kunskap som kartor, bilder, arkivalier och annan dokumentation representerar. Denna teknik är dock så ny att behov av utvecklingsarbete vad gäller bl.a. lämplig standard och gemensamt format föreligger. Tekniken öppnar också helt nya möjligheter till visualisering och integrering av hittills skilda materialkategorier vilket bör provas.

Samarbete

Samarbetet behöver fördjupas och utvecklas främst med universitet och högskolor men också med andra myndigheter och institutioner. Informationstekniken är ett område där kulturmiljösektorn bättre behöver tillägna sig den kunskap som finns på annat håll och vidareutveckla den tillsammans med andra.

3. Vård och konservering

Programområdets omfattning

I programområdet ingår FoU om metoder och material, både material i objektet och material lämpliga att använda vid konservering och restaurering. I fråga om konservering omfattas både aktiv konservering, dvs att genom olika metoder utföra ett aktivt arbete för att stoppa nedbrytningsprocessen, och förebyggande konservering, dvs att i görligaste mån förhindra att aktiv konservering kommer att behövas.

Programområdets syfte

Syftet är att bygga upp kunskap för att förbättra förutsättningarna för det fysiska bevarandet av det materiella kulturarvet – föremål, byggnader, fornminnen och kulturmiljöer. Kunskapen behövs för dem som förvaltar och vårdar kulturarvet, t.ex. museer, konserveringsinstitutioner, församlingar, fastighetsförvaltare och

byggnadsvårdare. Ideologisk medvetenhet är grunden för vård och konservering av kulturarvet varför en naturlig koppling finns till programområde 1 som bl. a. tar upp värderingsfrågorna.

Behovsanalys

Inom programområdet har under 1980- och 90-talen en stor del av Riksantikvarieämbetets FoU-medel satsats på det s.k. Luftföroreningsprogrammet om hur luftföroreningar och andra miljöfaktorer påverkat byggnader och föremål. En betydande kunskap har erhållits om nedbrytningsprocesser om främst sten- och bronsmaterial. Kunskapsuppbyggnad kring nedbrytning av hållristningar är i dag ett viktigt område där både ett nordiskt och internationellt samarbete har utvecklats. Miljöaspekter har även varit ett av motiven till den forskning som bedrivits om material och teknik för antikvarisk-teknisk byggnadsvård. Avsikten har varit att ta tillvara och utveckla äldre hantverks- och byggnadsteknik i ett ekologiskt hållbart byggande.

Inom konserveringsområdet finns betydande kunskaper inom sektorn. En relativt omfattande pågående FoU-verksamhet har pekat på stora behov av framtida utvecklingsåtgärder främst inom området förebyggande konservering.

När det gäller byggnadsvård behövs FoU om restaureringsprocessen bl.a. för att föra samman kulturmiljösektorns och byggbranschens synsätt och begreppsapparat. Kunskap behövs om material och metoder inom byggnadsvården såväl om s.k. traditionella som om moderna material och tekniker. Kretsloppstanken är ett viktigt begrepp i framtidens byggande och återanvändning av material liksom utvecklingen av äldre traditioner och tekniker kommer att vara angeläget även i fortsättningen. Ett fåtal men viktiga processer och material som tillämpas inom byggnadsvården har negativa miljöeffekter. Det är angeläget att finna ersättning för sådana miljöbelastande processer och material. Beträffande förvaltning av byggnader varierar formerna för hur vårdprogram och vårdplan ser ut. Därför behövs utvecklingsarbete avseende dessa vårdinstrument.

Flera av landets museer har under senare år pekat på att tillståndet för museiföremålen är allvarligt och att det är angeläget att ta fram skonsamma och mer miljövänliga metoder för förvaring och underhåll. FoU inriktad på att uppnå en tillfredsställande bevarandemiljö på kort och lång sikt är viktigt att genomföra.

När det gäller aktiv konservering av föremål behövs fortlöpande kunskapshöjande insatser vad gäller metoder och material. Utvärdering av utförda konserveringsinsatser kan ingå som en del i detta. Konserveringsfrågor kring moderna material behöver uppmärksammas liksom ersättningsalternativ för miljöbelastande metoder och material.

Det finns ett stort behov av att genom olika analysmetoder öka säkerheten i processerna inom byggnadsrestaurering och föremålskonservering. Denna kunskapsinhämtning behöver ske på såväl nationell som internationell nivå. Tillgång till relevanta analysmetoder och resultat är även en förutsättning för att höja kunskapsnivån inom området historiska konstnärliga tekniker, t ex vad gäller 1900-talets svenska kyrkliga textilkonst.

När det gäller vård av kulturmiljöer behöver vårdprogram och vårdplaner vidareutvecklas i syfte att fungera både som analys- och arbetsredskap i frågor kring kulturhistoriska/estetiska val och som konkreta skötselansvisningar

Samarbete

Stor vikt läggs vid samarbete med Högskolor och institut m fl som har kunskaper och /eller bedriver FoU inom området.

FoU-ansökan

Ansökan om bidrag ur Riksantikvarieämbetes FoU-medel äger rum en gång om året, som regel i september. Anvisningar för ansökan, FoU-program och uppgifter om vilka områden som är särskilt prioriterade (insatsområden) finns tillgängliga på RAÅ:s hemsida, www.raa.se, *Forskning- och utveckling*.

Bilaga till Riksantikvarieämbetets FoU-program för kulturmiljöområdet 2001-2005

Insatsområden 2004

Riksantikvarieämbetets FoU-program innehåller tre programområden som täcker in breda och långsiktigt angelägna forskningsområden. För vart och ett av programområdena finns insatsområden som anger de frågor som RAÄ vill prioritera under år 2004. Som prioriterade områden räknas alla de områden som RAÄ vill satsa FoU-medel på (såväl interna som externa projekt) under 2004. RAÄ kommer att prioritera ansökningar som behandlar behoven som definieras i insatsområdena. Ansökningarna bör därför svara mot ett insatsområde. Även ansökningar som tar upp behov som ryms inom programområdena, men ej utpekats som ett insatsområde, kan emellertid komma att beviljas.

Insatsområdena kan befinna sig i olika faser beroende på om: a) FoU pågått en tid och satsningarna håller på att trappas ned eller avslutas b) FoU pågår, och utrymme för ytterligare satsningar finns men kan vara begränsat c) FoU är i ett uppbyggnadsskede. Behovet av att få in nya ansökningar till ett insatsområde kan därför variera mellan inget eller begränsat behov, och stort behov.

Beroende på hur många och hur stora satsningar som pågår varierar också storleken på den summa som kan avsättas för nya ansökningar. För 2004 är sannolikt totalt ca 7 miljoner kronor tillgängliga, men siffran är preliminär i avvaktan på budgetproposition och regleringsbrev för år 2004.

Olika typer av satsningar behövs i olika skeden av forskningsprocessen. Förutom gängse projekt ser RAÄ behov av FoU-satsningar av forskningsförberedande karaktär såsom bidrag till projektprogram, seminarier eller forskningsöversikter. Vi eftersträvar samverkan mellan ämnesdiscipliner och mellan sektorsorgan och forskarvärld. Sökanden bör ha förhandskontakt med RAÄ om ansökans inriktning och omfattning innan ansökan skickas in.

RAÄ prövar och tar ett nytt beslut också om pågående projekt varje år varför pågående projekt skall inkomma med ansökan om förlängning.

Insatsområden – översikt

Programområde 1. Kulturarvet i samhället

- 1:1. Att kommunicera med kulturarv
- 1:2. Kulturarvsvetenskap – värdering och samhällsresurs
- 1:3. Kulturmiljön i planprocess och planer
- 1:4. Kulturarvet som resurs i samhällsutvecklingen
- 1:5. Kulturmiljövårdens bildbruk

Programområde 2. Kulturhistorisk kunskap

- 2:1. Kunskap om 1900-talets bebyggelsemiljöer
- 2:2. Arkeologi – reflektion och kommunikation
- 2:3. Kunskap om kulturobjekt

Programområde 3. Vård och konservering

- 3:1. Byggnadsvård
- 3:2. Bevarande av kulturföremål och samlingar
- 3:3. Vård av fornlämningar och kulturlandskap

Programområde 1. Kulturarvet i samhället

Insatsområden

1:1. Att kommunicera med kulturarv

Kulturmiljövården bedriver sedan lång tid kunskapsuppbyggnad i form av egna inventerings- och dokumentationsarbeten samt registerhållning av kulturhistorisk grunddata. Denna data bearbetas och görs allmänt tillgänglig inom ramen för särskilda projekt. Parallellt med detta pågår ett framåtblickande arbete där grunderna för den hittillsvarande kunskapsuppbyggnaden granskas och där alternativa kunskapsmål och arbetssätt diskuteras.

Insatsområdet syftar till att utveckla formerna för hur medborgarna och samhället i stort får ta del av den befintliga kulturhistoriska kunskapen och ge ingångar och idéer till hur kulturarvet kan brukas och vad det kan betyda. Detta förutsätter också möjligheter för medborgarna att bli delaktiga i en dialog kring de grundläggande värderingsfrågorna. Kulturmiljösektorn har ett behov av att formulera strategier för kunskap och kommunikation, i synnerhet i relation till en föränderlig omvärld. I sammanhanget bör inte minst de möjligheter och behov av förändring som IT-tekniken innebär särskilt beaktas.

Kulturmiljövårdens kommunikation riktar sig såväl till forskarvärlden som till medborgarna och samhället i stort. För att svara mot olika målgruppers intressen krävs att kulturmiljövården arbetar med flera olika kunskapsmål. Så kan t ex en arkeologisk undersökning inte endast ge kunskap om hur det förflutna gestaltade sig. Den kan även ge perspektiv och insikter om vår egen samtid och ge upphov till reflektion kring existentiella frågor.

RAÄ ser gärna ansökningar som behandlar hur man i relation till en föränderlig omvärld finner nya former för att väcka intresse och stimulera till engagemang för kulturarvet. Av intresse är också ansökningar som rör hur man nu och tidigare har arbetat med förmedlings- och kommunikationsfrågor inom kulturmiljösektorn och samhällsplaneringen. Denna forskning ska ge perspektiv på hur resultat presenteras för allmänheten och hur dessa kan göras delaktiga i kulturarvsarbetet.

Kontaktperson: Björn Magnusson Staaf, Kunskapsavdelningen, tel. 08-51918412, e-post: bms@raa.se

1:2. Kulturarvsvetenskap – värdering och samhällsresurs

Kulturarvsvetenskapens kärna är problematiseringen av relationerna mellan kulturarv och samhälle. För de institutioner som är satta att förvalta kulturarv är det centralt att å ena sidan finna former för ett långsiktigt ansvarstagande för de objekt, miljöer och företeelser som lämnats vår tid i arv av tidigare generationer. Detta måste å andra sidan kombineras med insikten att kulturarvet delvis är en samtida konstruktion som av demokratiska skäl kräver särskilda överväganden och hänsynstaganden. Insatsområdet syftar till att bidra till att finna former för hur kulturarvet på bästa sätt kan förvaltas och brukas som en samhällelig resurs.

RAÄ ser gärna ansökningar som bidrar till att dels skapa forum för diskussion, dels att utveckla kulturarvsvetenskapliga perspektiv. Denna diskussion är angelägen såväl i utbildningsmiljöer som inom den etablerade kulturmiljösektorn.

Kontaktperson: Björn Magnusson Staaf, Kunskapsavdelningen, tel. 08-51918412, e-post: bms@raa.se

1:3 Kulturmiljön i planprocess och planer

Samhällsplaneringen och dess olika redskap, förfaranden och underlag har en nyckelroll för hur kulturhistoriska kvaliteter i miljön kan bevaras, tas tillvara och utvecklas. Med de högre kraven på hållbar utveckling som följer av miljöbalken och annan lagstiftning ökar behovet av en integrering av kulturmiljöfrågorna i den översiktliga planeringen, i rättsverkande planer och beslut samt i olika sektorsplaneringsprocesser. Synen på kulturmiljön som en resurs för regional och kommunal utveckling, för goda livsmiljöer och ekonomisk dynamik, kräver nya metoder och arbetsätt. Även det vidgade kulturmiljöbegreppet innebär att nya typer av underlag, planer och processer behöver utvecklas. Utvecklingsinsatser behöver göras inom flera områden, från ren kunskapstillämpning, program- och underlagsarbete till planerings- och beslutsprocesser för olika situationer samt planeringens innehåll och uttrycksformer på regional, kommunal och stadsdelsnivå. Även planeringens betydelse och genomslag för olika typer av tillstånd bör analyseras samt möjligheterna att säkerställa kulturhistoriska kvaliteter och hänsyn och varsamhet i byggande och annan förändring. Dessutom bör ansvar och roller hos olika aktörer analyseras och klargöras samt utvecklas former för bättre samverkan och samsyn mellan kulturmiljösektorn och andra sektorer.

- Hur kan planeringsunderlag och planprocesser utformas så att de tydliggör landskapets komplexa tidsdjup och olika synsätt på landskapet, samtidigt som de fungerar som effektiva beslutsunderlag i planeringen?
- Hur kan planeringsunderlag och planprocesser ge ett sammanhållet synsättet på natur- och kulturvärdena i landskapet?
- Analysera och utveckla användbarheten av miljökonsekvensbeskrivningar avseende kulturmiljön för olika typer av projekt, planer och program. Utveckla metoder för att inkludera arkeologiska utredningar av olika slag i planeringsprocessens olika skeden.
- Utveckla metoder för att ta tillvara kulturmiljöns kvaliteter i ett utvecklingsperspektiv, i olika typer av strategiska planer och program på regional och kommunal nivå. Förbättra uttrycksformer och ställningstaganden avseende kulturmiljön hantering i den översiktliga planeringen.
- Utveckla förståelsen för och kunskaperna om långsiktiga samhällsförändringar och deras drivkrafter samt konsekvenserna för kulturmiljön, såväl direkta som indirekta.
- Granska och analysera samhällets institutioner och styrmedel för den fysiska miljön och för regional utveckling med avseende på deras betydelse för kulturmiljön.

RAÄ ser gärna ansökningar inom områdena ovan som kan ge kunskaper om hur kulturarvet kan integreras i samhällsplaneringen. Vi eftersträvar samverkan mellan ämnesdiscipliner och mellan sektorsorgan och forskarvärld.

Kontaktperson: Margareta Gavatin, Kulturmiljöavdelningen, tel. 08-5191 8516, e-post: mga@raa.se

1:4. Kulturarvet som resurs i samhällsutvecklingen

Allt större intresse ägnas behandlingen av kulturarvet som en resurs i samhällsutvecklingen. Å ena sidan sägs kultur och kulturarv vara en utvecklingsfaktor av betydelse för ekonomisk tillväxt, arbetsmarknad, turistindustri och ett medel för konkurrens. Å andra sidan lyfts kulturarvets betydelse för utvecklandet av goda livsmiljöer fram, och sägs vara grundläggande såväl för identitet och förankring, som för mångfald, attraktivitet och vitalitet.

Med hänvisning till att kulturarvet är en gemensam resurs för välbefinnande och ekonomisk utveckling utformas inte bara insatser inom kulturpolitiken, utan också inom näringslivs-, miljö- och socialpolitikens område. Aktuella exempel är den s.k. Storstadssatsningen och miljömålsarbetet.

Det behövs därför övergripande analyser av kulturarvet och kulturarvspolitiken som betydelse som en resurs ur ett brett samhällsperspektiv. Därutöver behövs process- och situationsorienterade analyser som ser resursfrågan ur ett utvecklingsperspektiv: under vilka omständigheter kommer kulturarvets kvaliteter att utgöra (alt. betraktas som) en resurs i samhällets förändringsprocesser, under vilka omständigheter kommer kulturarvet att utgöra (alt. betraktas som) ett hinder. Insatsområdet omfattar även behov av metodutveckling för att ta fram såväl kvantitativa som kvalitativa mått på de förväntade och icke förväntade effekterna av gjorda satsningar – socialt, kulturellt,

kunskapsmässigt, ekonomiskt etc.

Insatsområdet betonar vikten av att anlägga ett brett resursperspektiv och att särskilt beakta effekterna för olika grupper i samhället.

RAÄ ser gärna ansökningar som syftar till att utveckla metoder för att utvärdera skilda typer av effekter av gjorda kulturmiljöinsatser. Av särskilt intresse är ansökningar som inkluderar medborgarperspektiv och som beaktar olika aktörers uppfattningar och intressen. Ansökningar kan även gälla förberedande studier – seminarieverksamhet, kunskapssammanställningar och dylikt – i syfte att skapa forskningsprojekt inom de beskrivna områdena.

Kontaktperson: Margareta Gavatin, Kulturmiljöavdelningen, tel. 08-5191 8516, e-post: mga@raa.se

1:5. Kulturmiljövårdens bildbruk

Vi möter och påverkas ständigt av visuella budskap i vår omvärld. Ibland sägs vi t.o.m. leva i en bildkultur. Bilders förmåga att väcka intresse och tankar, beröra och övertyga är väl känd från såväl konstens, reklamens som vetenskapens område. Det kommunikativa samspelet mellan bild och text är ett centralt forskningsområde. Man har t.ex. studerat bilders betydelse för att attrahera läsare (s.k. text appeal) samt för att uppskatta och minnas innehållet i texter. Man har också uppmärksammat hur bilder bortom sin omedelbara, denotativa nivå även har en djupare, konnotativ nivå (s.k. second order language). Den senare nivån kan vara medveten eller omedveten, men har oavsett vilket en stark övertygande kraft.

Såväl äldre som nutida bildkonst påverkar i hög grad vår kulturarvsuppfattning. Det är därför angeläget att finna former för att integrera bildkonst i kulturmiljöarbetet och att upprätta en dialog med nutida konstutövare. Inom kulturmiljövården används bilder inte sällan slentrianmässigt. Ofta brukas bilder endast som illustration, d.v.s. för att förmedla något som redan uttryckts i textform. Ibland förefaller bilderna rent av endast brukas för att bryta textsidornas monotoni. I andra fall har bilderna en dokumentär funktion. Här är det dock viktigt att minnas att bilder aldrig är en passiv spegling av ett förhållande, utan själva aktivt bidrar till att konstituera bilden av detta.

Bilden förefaller ännu vara en underskattad kommunikationsform för kulturmiljövården. Mediet har dock stora förutsättningar att verka opinionsbildande. Insatsområdet syftar därför till att med utgångspunkt från aktuell forskning kring bildkommunikation kritiskt granska kulturmiljövårdens nuvarande bildbruk samt utveckla idéer och metoder för ett framtida bruk som utnyttjar bildmediets fulla potential. En central fråga rör hur skapar vi bilder som svarar mot de övergripande målen för kulturmiljövårdens verksamhet. Hur kan vi t.ex. visuellt kommunicera allas delaktighet och ansvarstagande för den egna kulturmiljön samt respekt inför olika gruppers kulturarv? Insatsområdet kompletteras av ett med teknisk inriktning som har systemutveckling och bevarandefrågor i fokus.

FoU inom området är under uppbyggnad och RAÄ ser gärna ansökningar som syftar till att analysera kulturmiljövårdens nuvarande bildbruk samt att utveckla idéer och metoder för ett bildbruk som på bästa sätt utnyttjar mediets potential. Ansökningar kan också syfta till att skapa en överblick över äldre och nutida

bildkonst av relevans för kulturmiljövården. Av intresse är även ansökningar som syftar till att genom utbildnings- och seminarieverksamhet sprida kunskaper och insikter om bildmediets möjligheter inom kulturmiljövården.

Kontaktperson: Björn Magnusson Staaf, Kunskapsavdelningen, tel. 08-51918412, e-post: bms@raa.se

Programområde 2. Kulturhistorisk kunskap

Insatsområden

2:1. Kunskap om 1900-talets bebyggelsemiljöer

Insatsområdet syftar till att med ett mångvetenskapligt perspektiv belysa relationen mellan människor och byggd miljö under 1900-talet. Relevanta frågeställningar är hur bebyggelsen formats i sin användning över tid, och hur den ingår i nutida meningsbärande sammanhang. Här ryms såväl breda samhällsperspektiv, som mer grupp-specifika aspekter.

Tidigare forskning har i hög grad fokuserat bebyggelsens tillkomst och bakomliggande intentioner, och vidare insatser inom detta område är betydelsefulla. Det finns emellertid ett särskilt behov av kunskaper om hur bebyggelsen har använts och tagits i besittning, och den därav följande förändringen av bebyggelsens form och betydelser. Denna historia och bebyggelseutveckling kan bara delvis utläsas ur texter eller skriftliga källor. Det finns därför ett behov av att utveckla teorier och metoder för att även bruka andra källmaterial. Här är bl.a. etnologiskt inriktade studier av stort intresse. Även kvantitativa uppgifter avseende bebyggelsens utveckling, dess åldersstruktur, förändringar och funktioner under olika tidsperioder, behöver tas fram.

För en förståelse av bebyggelselandskapens struktur och förändringar behövs ökade kunskaper inom flera områden. I städerna finns bland annat behov av fler studier om offentliga miljöer, parker och grönstruktur, infrastruktur och tekniska system, och av studier som ger en övergripande förståelse för de senaste hundra årens stadsutveckling. Sådana studier bör integrera såväl natur- som kulturaspekter.

Utöver projektansökningar ser RAÄ gärna ansökningar som gäller seminarier och forskningsöversikter. Vi välkomnar samverkan mellan flera ämnesdiscipliner och mellan sektororgan och universitet.

Kontaktperson: Karin Arvastson, Kunskapsavdelningen, tel. 08-51918422, e-post: arv@raa.se

2.2. *Arkeologi – reflektion och kommunikation*

Arkeologi är ett brett verksamhetsfält av central betydelse för kulturmiljövården. Det finns därför behov av FoU-insatser av många olika slag. Nyckelord i detta insatsområde är reflektion och kommunikation. Av stor betydelse är dessutom att fortsätta utvecklandet av en vetenskaplig diskurs och en kritisk tradition kring uppdragsarkeologin som drar nytta av dess särskilda förutsättningar för att nå ny arkeologisk kunskap.

Med reflektion avses en problematisering av de begrepp och kategoriseringar som ligger till grund för vår förståelse av det förflutna och dess lämningar. Behovet av problematiseringar omfattar de begrepp som rutinmässigt används vid tolkningen av arkeologiska lämningar, såsom t.ex. ”boplats” och ”grav”. Hur kommer bruket av dessa begrepp att styra våra tolkningar? Kan vi med hjälp av andra begrepp nå en fördjupad förståelse? Hur skapar vi en lyhördhet för det oväntade? Så behöver också t.ex. själva fornlämningsbegreppet problematiseras. Vilken betydelse har det vetenskapliga dokumentvärdet respektive medborgarnas uppfattning om vad som är intressant för vad som bör betraktas som fornlämning?

Den arkeologiska kommunikationen riktar sig såväl till forskarvärlden som till medborgarna och samhället i stort (jfr insatsområde 1:1). För att svara mot olika målgruppers intressen är det viktigt att utveckla flera alternativa kunskapsmål. Så kan t. ex. en arkeologisk undersökning inte endast ge kunskap om hur det förflutna gestaltade sig. Den kan även ge perspektiv och insikter om vår egen samtid och ge upphov till reflektion kring existentiella frågor. Att utveckla sådana alternativa kunskapsmål för arkeologisk kommunikation är en särskilt viktig uppgift.

Det finns också behov av att problematisera var någonstans i landskapet olika typer av fornlämningar och kulturminnen kan förväntas uppträda. Av särskilt intresse är att nå fördjupad kunskap om var nya fornlämningstyper och i dag okända fornlämningar kan antas förekomma. Annars är risken stor att dessa lämningar kommer att förstöras i samband med exploatering eller markarbeten. Sådana utredningar görs med fördel på regional nivå. Det finns även behov av att skapa en nationell överblick över vissa fornlämningskategorier samt deras arkeologiska och antikvariska status. Det kan ske genom fortsatta tematiska utvärderingar vilka bör inkludera egen metodutveckling samt slutsatser om lämpliga dokumentationsstrategier. Utvärderingar kan även avse utvärdering och utveckling av prospekteringsmetoder och icke-förstörande undersökningsmetoder.

RAÄ ser gärna ansökningar som stimulerar till ett kreativt prövande av såväl förhållningssätt som arbetssätt inom de beskrivna områdena. Av särskilt intresse är ansökningar som också samlar representanter för olika aktörer inom det arkeologiska fältet till en reflekterande gemenskap.

Kontaktperson: Björn Magnusson Staaf, Kunskapsavdelningen, tel. 08-51918412, e-post: bms@raa.se

2:3. *Kunskap om kulturobjekt*

Insatsområdet syftar till att genom en kombination av materialteknisk och kulturhistorisk FoU utveckla dels dokumentationsmetoder och lämpliga metoder för att

långsiktigt bevara kulturobjekt – både föremål och byggnader, dels om de sammanhang där dessa objekt varit betydelsebärare. Metoder för teknisk dokumentation måste utformas med hänsyn till vilken kulturhistorisk kunskap som skall kunna utvinnas ur denna. Denna typ av forskning och utveckling, där material- och dokumentationsteknik kombineras med ett kulturhistoriskt kunskapssökande, är av stor betydelse för kulturarvssektorn. Av särskild vikt är att utveckla bevarandemetoder som medger ett fortsatt bruk av föremål och byggnader som kulturbärare (jmf. insatsområdena 3:1 och 3:2).

Den vunna kunskapen förväntas praktiskt tillämpas vid olika vård- och dokumentationsinsatser och i bedömningen av vilka insatser som är mest lämpliga. Kunskapen sprids också för att motivera ägare av byggnader och föremål – t.ex. byggare, församlingar, museer och privatpersoner – att dokumentera, bevara och bruka på ett sätt som leder till att objekten fortsatt är bärare av värdefull kulturhistorisk information.

Den materialtekniska kunskapen bygger på ett levande konsthantverk som bör dokumenteras för att ligga till grund för senare teknikanalys och möjliga konserveringsåtgärder. Dessa hantverk och dess verkstäder riskerar idag att förloras. För att kunna ta tillvara 1900-talets kulturarv bör vi inventera, dokumentera och dra lärdom om de äldre metoder som finns inom hantverket och dess produktion.

RAÄ ser gärna ansökningar om:

- måleri, vissa typer av arkitekturbundet måleri såsom medeltida kalkmåleri, och generellt för konstnärliga måleritekniska uttrycksmedel under den efterreformatoriska tiden fram till ca 1700.
- textilföremål beträffande material, teknik och mönsterformer.
- dokumentation av produktion, metoder och tekniker inom konsthantverk som riskerar att förloras.
- sambandet mellan byggnadsdokumentation och ny kulturhistorisk kunskap.

Kontaktperson: Monika Fjæstad, Antikvarisk-tekniska avdelningen, tel. 08-51918366, e-post: mfd@raa.se

Programområde 3. Vård och konservering

Insatsområden

3:1. Byggnadsvård

FoU inom ombyggnads- och restaureringsprocessen bör bl.a. syfta till att föra samman kulturmiljösektorns och byggbranschens synsätt och begreppsapparat. Insatser inom byggnadsvården måste motiveras tydligt utifrån värderingsgrunder och historisk bakgrund. Detta gäller specialist- och hantverksmedverkan, dokumentationsinsatser och insatsernas betydelse i ett större sammanhang. Bygg- och fastighetsförvaltningsbranschen befinner sig i dag i en stark utvecklingsfas där bl.a. IT spelar en stor roll. Det är viktigt att ge kulturmiljövårdens aspekter en naturlig plats i detta utvecklingsarbete. Förvaltningsskedet för en byggnad är lika med dess hela livslängd, med smärre avbrott för ombyggnader/restaurering. Ett redskap för denna förvaltning över tiden är vårdprogram och vård- och underhållsplan. Basdokumentation

måste finnas i samband med att vård- och underhållsplaner upprättas, planerade åtgärder görs men också för att kunna användas i forskningssammanhang (jmf. insatsområde 2:3). IT-satsningar behövs med logiska sökord för att materialet skall bli åtkomligt och för att få en översikt över olika byggnadskategorier.

FoU behövs om s.k. traditionella material och metoder inom byggnadsvården. Även vårdfrågor kring moderna material behöver uppmärksammas. Ett fåtal men viktiga processer och material som tillämpas inom vård och konservering har negativa miljöeffekter. Det är angeläget att finna ersättning för sådana miljöbelastande processer och material.

RAÄ ser gärna ansökningar om:

- pilotprojekt med inriktning på att öka förståelsen mellan byggbranschen och kulturmiljöområdet. Det kan handla om att motivera och förtydliga de antikvariska insatserna liksom att dokumentera hantverksinsatserna, att vidareutveckla vårdprogram samt vård- och underhållsplaner (inklusive basdokumentation) gärna med utgångspunkt från de fastigheter som RAÄ förvaltar
- att dokumentera och utveckla traditionella hantverk och tekniker
- att utveckla vården av både moderna och traditionella material, t.ex. att lösa lagningsproblem avseende vittrande betong liksom att finna metoder att laga vittrande tegel. Behov finns också att utveckla och testa injekterbara kalkbruk för puts- och stenkonsivering

Ansökningarna bör ta fasta på behovet av att utveckla samarbete mellan olika yrkesgrupper, discipliner och institutioner.

Kontaktperson: Sune Lindkvist, Antikvarisk-tekniska avdelningen, tel. 08-51918190, e-post: sun@raa.se

3:2 Bevarande av kulturföremål och samlingar

En av kulturmiljövårdens och museernas främsta uppgifter är att bevara kulturföremål och samlingar (jmf. insatsområde 2:3). För att utveckla metoder för konservering av kulturföremål måste nedbrytningsprocesser studeras i detalj. Nedbrytningsfaktorer finns i vår omgivning och i föremålets nedbrutna material. Det är avgörande för ett gott bevarande att dessa faktorer kartläggs och analyseras för att i största mån finna motverkande konserveringsmetoder. Bästa möjliga metoder som bygger på erfarenhet och vetenskaplig grund behöver utvecklas och etableras inom bevarande av föremål och samlingar. Förebyggande konservering som berör t ex. klimat, ljus, materialval och föroreningar i kulturarvmiljön behöver kartläggas i ett helhetsgrepp.

Inom bevarandet av särskilda materialkategorier som t. ex. sten, måleri, textil, metall, m.m. finns bevarandeproblem som behöver undersökas och utvecklas. Det kan vara miljörelaterade problem och avsaknad av goda metoder.

Nya tekniker utvecklas i andra sammanhang som kan vara användbara inom konserveringsområdet. Dessa behöver studeras för att anpassas för våra behov.

När ämnen och material som ingår i konserveringsmetoder går ur produktion är det nödvändigt att utveckla alternativ. En kontinuerlig tillbakablick för att utvärdera metoder och material som varit i bruk bör även vara föremål för undersökning.

De nya produktionsmaterial som kom att införas med industrialiseringen bör undersökas. Nya nedbrytningsprocesser måste analyseras och som en följd skall motåtgärder utvecklas.

RAÄ ser gärna ansökningar om:

- ljusets inverkan på föremålskategorier och lämpliga motåtgärder
- luftkvalitet i magasin och montrar och dess klimatiseringstekniker
- inventering och utvärdering av tidigare konserveringsåtgärder med beaktande av förvaring
- utveckling av konserveringsmetoder för bärnsten, sten, puts och sammansatta material.
- utveckling av frystorkningstekniken för organiskt material.
- materialanalys av olika textila material och dess nedbrytningsprocesser
- utveckling av rengöringsmetoder, t. ex. fläckborttagning, sanering av mögelangrepp, alternativ till våtrengöring
- utveckling av stödmetoder, alternativ till tidigare tekniker.

Kontaktperson: Monika Fjaestad, Antikvarisk-tekniska avdelningen, tel. 08-51918366, e-post: mfd@raa.se

3.3. Vård av fornlämnings- och kulturlandskap

Ideologin och metoderna för hur olika fornlämningskategorier, fornlämningsområden och kulturlandskap skall kunna bevaras liksom hur planer för rekonstruktion och vård bör framställas behöver utvecklas. Exempel på en fornlämningskategori som hotas i o m utbyggnad av infrastruktur och förtätning av våra städer är de urbana kulturlagren. Här behövs såväl utveckling av bevarandeideologin som av metoder för bevarande, till exempel övervakningsprojekt inriktade på att kunna analysera status hos befintliga kulturlager. För fornlämningsområden och kulturlandskap bör planer utformas som tillämpbara verktyg för alla som arbetar praktiskt med fornlämnings- och kulturlandskapsvård. Av särskild vikt är att dessa planer utgår från dels en aktuell vetenskapssyn, dels att de redovisar vilka upplevelser och kunskap som avses förmedlas till besökaren av dessa kulturmiljöer. Samspelet mellan naturvård, jord- och skogsbruk och kulturmiljövård bör på sikt utvecklas.

RAÄ ser gärna ansökningar avseende

- metodutveckling för bevarande av urbana kulturlager
- utvecklingsarbete som resulterar i förnyelse av planer för rekonstruktion och vård med ovan angivna inriktning
- utvecklingsarbete som redovisar nya angreppssätt för att öka antalet besökare och ge dem en större estetisk och kulturhistorisk behållning.

Kontaktperson: Sune Lindkvist, Antikvarisk-tekniska avdelningen, tel. 08-51918190, e-post: sun@raa.se